

UPRAVLJANJE ODRŽIVIM RAZVOJEM ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA U USLOVIMA PANDEMIJE KOVIDA-19

Dragana Milenković

Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Srbija
dragana.milenkovic@pr.ac.rs

Tanja Vujović

Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Srbija
tanja.vujovic@pr.ac.rs

*Članak je izlagan na IX Internacionalnom naučnom skupu „EkonBiz: Ekonomija i COVID 19“,
Bijeljina 17. i 18. jun 2021. godine*

Apstrakt: Slobodan protok roba, usluga, ljudi i kapitala, razvoj informacione i komunikacione tehnologije, učinili su da lokalni problemi postanu globalni. Finansijska kriza 2007. godine vrlo brzo je postala globalna. Pandemija kovida-19 izazvala je svetsku zdravstvenu krizu, koja je ubrzo prerasla u ekonomsku, uz pretnju da postane i društvena kriza. Makroekonomski troškovi pandemije ogledaju se u padu bruto domaćeg proizvoda (GDP), rastu nezaposlenosti, povećanju fiskalne i eksterne neravnoteže. Fiskalna politika je u svim zemljama bila okosnica ekonomske politike u borbi protiv posledica pandemije. Ono što se sa sigurnošću može reći je da je šok pandemije pogodio ekonomiju i sa strane agregatne tražnje i sa strane agregatne ponude. U radu pokušavamo da sagledamo kako je pandemija delovala na privredu zemalja Zapadnog Balkana, sa kolikim privrednim padom su se suočile u 2020. godini. U radu takođe analiziramo koliko su javni sektor, zdravstvo i obrazovanje bili efikasni u borbi protiv posledica pandemije.

Ključne riječi: privredni rast, Zapadni Balkan, pandemija kovida-19

1. UVOD

Ekonomista Nasim Nikolas Taleb je dvehiljaditih upotrebio naziv „Crni labud“ kako bi opisao neočekivane događaje velikih razmera. Epidemija kovida-19 u veoma kratkom roku dovela je do globalnih ekonomskih promena koje podrazumevaju najdublju recesiju posle Drugog svetskog rata, što je u javnosti predstavljeno kao „Crni labud“.

Konsultantska kuća „Mekinsi“ izračunala je da je ova kriza 4,5 puta razornija od globalne finansijske krize iz 2008. godine. Naime, kriza iz 2008. godine je nastala u finansijskom sistemu i bila je kriza tražnje. Sadašnja kriza je nastala van ekonomskog sistema i istovremeno je kriza ponude i tražnje.

U krizi iz 2008. godine nisu bili pogođeni mali proizvođači koji nisu bili jako zaduženi, a u ovoj krizi oni su u najgorem položaju jer su njihovi lokali zatvoreni. S druge strane, smanjenje prihoda domaćinstava je uticalo na pad tražnje. MMF je procenio da je globalna aktivnost pala za 4,9%.

Ako je ova pandemija išta pokazala nacionalnim državama, to je da je pametnije da industriju imaju u svom dvorištu. Paradoksalno je ipak to što ovu krizu neće moći svaka država zasebno da prebrodi, naprotiv, globalna međusaradnja jeste i biće krucijalna.

Ponovo se pokazalo koliko je kapitalizam sam za sebe, i sam sa sobom, neodrživ i koliko famozna nevidljiva ruka tržišta ne može da se samoreguliše, ili da išta reguliše samostalno. Makar ne bez upliva države ili bez kolektivne društvene solidarnosti – dve stvari koje su u suprotnosti sa esencijom (neoliberalnog) kapitalizma.

Kao sa svakom ekonomskom krizom do sada, država je ta koja treba da „uskoči“ i izvuče stvar, odnosno pomogne kapitalistima u nevolji.

Globalna kriza izazavana pandemijom kovida-19, pokazala je koliko je važno za jednu privredu da ima razvijen industrijski sektor i da je što manje zavisna od uvoza iz inostranstva. Takođe je postalo jasno koliki je značaj smanjenja javnog duga i ulaganje u zdravstvo, istraživanje i razvoj, jer su ovi sektori bili okosnica borbe tokom pandemije.

2. ZAŠTO SU ZEMLJE ZAPADNOG BALKANA PANDEMIJU DOČEKALE NESPREMNO?

Zemlje Zapadnog Balkana su se suočile sa značajnim padom GDP-a, nakon izbijanja globalne finansijske krize 2008. godine, ali su još nespremnije dočekale globalnu pandemiju. Umesto da sledi pozitivan primer baltičkih zemalja (koje su 2009. godine imale još dublji pad u poređenju sa našim regionom), da se primene mere štednje, da se restrukturiraju i privatizuju državna preduzeća, zemlje Zapadnog Balkana izabrale su put ubrzanog zaduživanja, kao načina finansiranja sistematskih

neefikasnosti. To je bio put odlaganja reformi. Pošto se države dominantno finansiraju od poreza, a kako je privredna aktivnost bila mala a na poreske prihode se nije moglo računati, zemlje Zapadnog Balkana su počele da se zadužuje na međunarodnim finansijskim tržištima (Milenković, Vujović, 2020, str. 35). Dok su finansijsku krizu dočekale sa prosečnim javnim dugom od 30% koji se u 2009. godini povećao na 37% BDP-a, a krajem 2011. godine povećao na 44%, globalnu pandemiju su zemlje Zapadnog Balkana dočekale još zaduženije sa prosečnim javnim dugom od 52,74% (tabeła 2).

Tabela 2. Javni dug zemalja Zapadnog Balkana 2019 -2020. god. (% BDP-a)

	JAVNI DUG 2019. god.	JAVNI DUG 2020. god.
CRNA GORA	77,2	83,1
BOSNA I HERCEGOVINA	33,1	37,1
SEVERNA MAKEDONIJA	40,2	45,0
SRBIJA	49,7	55,9
ALBANIJA	63,5	71,2
ZAPADNI BALKAN	52,74	58,46

Izvor: Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj br.17, proleće 2020.godine, Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19, World Bank Group

Kako je okosnica borbe protiv pandemije javni sektor, odnosno javne finansije i kapacitet zdravstvenih sistema (a samim tim i njihove sposobnosti da radnicima i firmama pruže podršku tokom krize), zemlje Zapadnog Balkana su se našle u ozbiljnom problemu. Čak i prilagođeno lokalnim troškovima, javna potrošnja za zdravstvo po glavi stanovnika u proseku iznosi 15% nivoa u Nemačkoj (i samo oko jedne trećine nivoa potrošnje u bogatijim zemljama Centralne i Istočne Evrope poput Slovenije). Kao posledica toga, vlade Zapadnog Balkana su odlučile da ozbiljno ograniče ekonomski život (u većoj meri nego u

mnogim drugim delovima Centralne, Istočne i Jugoistočne Evrope). U tabeli je prikazano koliko iznose javni rashodi za zdravstvo po glavi stanovnika u zemljama Zapadnog Balkana i prosečno za sve zemlje (569 \$). Ova potrošnja je mnogo niža od proseka Evropske unije koja iznosi 3.137 \$. Zato su građani zemalja Zapadnog Balkana primorani da nedostatak sredstva za zdravstvene sisteme nadomešćuju iz sopstvenih sredstava. Ovi troškovi iznose 37% u Srbiji i Severnoj Makedoniji, 43% u CG, 28% u BIH i 50% u Albaniji (Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj br.17, 2020.godine, str. 3).

Tabela 3. Ključni pokazatelji zdravstvenog sektora

	Javni rashodi za zdravstvo po glavi stanovnika (USD)	Troškovi iz vlastitih sredstava (u%)
CRNA GORA	509	43
BOSNA I HERCEGOVINA	681	28
SEVERNA MAKEDONIJA	539	37
SRBIJA	812	37
ALBANIJA	307	50
ZAPADNI BALKAN prosek	569	39

Izvor: Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj br.17/ Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19 (Zdravstveni sistemi)/, proleće 2020.godine, str.3

To su troškovi iz vlastitih sredstava u odnosu na ukupne troškove koje građani izdvajaju za lečenje (tabela 3).

Zemlje Zapadnog Balkana nisu reformisale svoje privrede. One su još uvek potrošačke ekonomije kod kojih je glavni pokretač privrednog rasta potrošnja i uvoz, a ne investicije, izvoz i rast produktivnosti. Struktura njihovih privreda je zasnovana na uslugama, i to onim uslugama koje podstiču tražnju, pre svega domaću. Dominantni

sektori su saobraćaj i telekomunikacije, bankarstvo (finansijsko posredovanje), trgovina na veliko i malo i turizam. Zemljama Zapadnog Balkana je potrebno jačanje industrijskog sektora, odnosno reindustrijalizacija. Iz svih navedenih razloga sasvim je jasno zašto smo novu krizu, izazvanu pandemijom kovida-19, dočekali nespremno i zašto je pad privredne aktivnosti bio još veći nego 2008. godine (tabela 4).

Tabela 4. Stope rasta 2019. i 2020. godine

	Stope rasta BDP-a 2009. godine	Stope rasta BDP-a 2020. godine*
CRNA GORA	-5,80	-12,4
BOSNA I HERCEGOVINA	-3,0	-6,5
SEVERNA MAKEDONIJA	-0,36	-5,4
SRBIJA	-2,73	-2,5
ALBANIJA	3,35	-7,5

Izvor: Svetska banka, Transparency International

3. UTICAJ PANDEMIJE NA PRIVREDE ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

Pandemija kovida-19 i odgovor država na nju imaju (i imajuće) snažan i dugotrajan uticaj na Zapadni Balkan. Granice su zatvorene, privrede urušene, vanredno stanje je uvedeno u svim zemljama, zvanično ili de facto, građani su pod merama izolacije a pandemija predstavlja smrtonosnu pretnju za ljude na Zapadnom Balkanu, kao i drugde širom sveta. U cilju borbe protiv pandemije kovida-19, Srbija i Severna Makedonija su uvele vanredno stanje, dok ostale države nisu preduzele taj korak, ali primenjuju mere koje su podjednako radikalne. Državni resursi, a pogotovo zdravstveni sistemi, slabi su i nisu u stanju da se nose sa izbijanjem bolesti kovid-19 u onim razmerama kojima su uzdrmani zdravstveni sistemi Italije, Španije ili Francuske, a koji su i pre izbijanja pandemije bili bolje opremljeni. Demokratije su slabe, a institucije krhke i zato postoji rizik da neće biti u stanju da se brzo oporave nakon vanrednih mera preduzetih širom regiona. Pandemija kovida-19 predstavlja krizu razmera koje bi, bez sumnje, mogle da promene tok istorije. U izvesnom smislu, ona je već imala ulogu akceleratora postojećih trendova, kao što su kriza demokratije i nacionalizam. S druge strane, ona je za samo nekoliko nedelja već promenila svet, uključujući Zapadni Balkan, u vidu ponovnog uspona nacionalne države i nagle deglobalizacije.

Uticaj dinamične kineske diplomatije zasnovane na pružanju pomoći na vrhuncu krize neće neophodno dovesti do jačanja njenog uticaja u

Evropi i na Zapadnom Balkanu. I pored toga što je srpski predsednik Vučić evropsku solidarnost proglasio „bajkom“, a izričito izrazio svoju zahvalnost Kini na njenoj pomoći. Kada se u stranu sklone emocije i javne objave privrženosti, realnost je takva da dugoročni interesi Kine ostaju usmereni na tržište EU, a ne na mala nacionalna tržišta Zapadnog Balkana. Stoga bi geopolitički diskurs Zapadnog Balkana trebalo posmatrati unutar konteksta budućih odnosa između EU i Kine (Zapadni Balkan u doba globalne pandemije, Policy Brief, april 2020. godine, str.11).

Prema podacima Naš svet u brojkama, Srbija je sredinom februara bila osma zemlja na svetu po broju vakcinisanih na 100 stanovnika, a druga u Evropi. To je rezultat geopolitičkih okolnosti.

Pandemija kovida-19 otkrila je ozbiljnost problema masovne emigracije zdravstvenih radnika iz zemalja Zapadnog Balkana, kao i činjenicu da je zadržavanje medicinskog osoblja u zemlji od ključnog značaja. Takođe, otkrila je i sistemske slabosti zdravstvenog sistema, decenije nedovoljnog investiranja u ljude, objekte i opremu. Konačno, u potpunosti je razotkrila slabost u vidu decenija nedostatka investicija zemalja Zapadnog Balkana u obrazovanje, nauku i istraživanje i razvoj. U proseku, one na istraživanje i razvoj troše manje od 0.4 % BDP-a. Primera radi Južna Koreja izdvaja 4,3%, Izrael 4,2%, Japan 3,4%, Finska 3,2%, EU 3% BDP-a u ulaganje u istraživanje i razvoj. Poznato je da je pre pandemije na hiljade zdravstvenih radnika, uključujući lekare, medicinske sestre, tehničko osoblje i pružaoce medicinske nege, napuštalo

Zapadni Balkan svake godine. U Bosni i Hercegovini, nacionalno udruženje zdravstvenih radnika saopštilo je da je oko 300 visokokvalifikovanih lekara napustilo zemlju 2016. godine. Kantonalna bolnica Zenica u Bosni i Hercegovini je u septembru 2019. izdala javno saopštenje u kom se navodi da ovaj grad, sa svojih preko 100.000 stanovnika, više nema na raspolaganju neophodnu neuropedijatrijsku zdravstvenu negu. Između juna 2013. i marta 2016. godine, 4.213 Bosanaca je dobilo posao u nemačkom zdravstvenom sektoru, uvećavajući ukupan broj Bosanaca zaposlenih u ovom sektoru u Nemačkoj na 10.726. Podaci nemačke agencije za zapošljavanje pokazuju i da je marta 2016. godine 1.102 lekara iz Bosne bilo zaposleno u Nemačkoj, što znači da je tokom perioda između juna 2013. i marta 2016. godine došlo do rasta od 20 odsto. Ovi brojevi su naglo skočili proteklih godina i procenjuje se da sada na svakih šest lekara u Bosni, jedan radi u Nemačkoj. Lekarska komora Srbije godišnje izda oko 800 „potvrda o dobroj reputaciji” – dokumenta neophodnog lekarima kada se prijavljuju za poslove u inostranstvu (Zapadni Balkan u doba globalne pandemije, Policy Brief, april 2020. godine, str.23).

Posledice pandemije kovida-19 po zaposlenost i zarade nadmašice one koje su pratile globalnu finansijsku krizu iz 2008. godine. Pad doznaka će imati nepovoljan uticaj na nekoliko zemalja regiona u kontekstu njihovog priliva (koji čini oko 10% BDP-a u Bosni i Hercegovini, Albaniji i Crnoj Gori, a preko 15% na Kosovu, prema podacima Svetske banke), usled toga što će radnici migranti iz regiona širom EU izgubiti posao. Za očekivati je i pad prihoda od izvoza, pošto je verovatno da će se potražnja EU za dobrima i uslugama iz balkanskih zemalja smanjiti, i budući da će lanci proizvodnje i snabdevanja biti prekinuti ukoliko multinacionalne kompanije u regionu ugase svoje poslovanje. Taj proces je već otpočeo, pre svega u fabrici Fijat u Srbiji, koja je u februaru zatvorila svoje pogone zbog nedostatka neophodnih kineskih komponenti za proizvodnju u Fabrici automobila u Kragujevcu.

ZAKLJUČAK

Pandemija kovida-19 i odgovor država na nju imaće snažan i dugotrajan uticaj na Zapadni Balkan. Njene posledice se ne mogu u potpunosti sagledati, budući da je ljudska, politička, socijalna i ekonomska cena pandemije i dalje nepoznanica. Državni resursi, a pogotovu zdravstveni sistemi, slabi su i nisu u stanju da se nose sa izbijanjem koronavirusa, u onim razmerama u kojima su uzdrmani zdravstveni sistemi Italije, Španije ili Francuske, a koji su i pre izbijanja pandemije bili

bolje opremljeni. Činjenica je da zemlje Zapadnog Balkana nisu izvukle lekciju iz prethodne globalne krize. Dok su finansijsku krizu dočekale sa prosečnim javnim dugom od 30%, koji se u 2009. godini povećao na 37% BDP-a, a krajem 2011. godine povećao na 44%, globalnu pandemiju su zemlje Zapadnog Balkana dočekale još zaduženije sa prosečnim javnim dugom od 52,74% BDP-a. S obzirom da je okosnica pandemije javni sektor, jasno je da zemlje Zapadnog Balkana nisu imale izbora pa su posegle za uvođenjem rigoroznih mera, uvođenjem vanrednog stanja i izolacije. Osim stanja javnih finansija (sposobnosti država da radnicima i firmama pruže podršku tokom krize), kapacitet zdravstvenih sistema, predstavlja drugi stub borbe u doba pandemije. Javna potrošnja za zdravstvo u zemljama Zapadnog Balkana iznosi 15% nivoa potrošnje u Nemačkoj (i samo oko 1/3 nivoa potrošnje u bogatim zemljama Centralne i Istočne Evrope poput Slovenije).

Zemlje Zapadnog Balkana nisu reformisale svoje privrede. One su još uvek potrošačke ekonomije kod kojih je glavni pokretač privrednog rasta potrošnja i uvoz, a ne investicije, izvoz i rast produktivnosti. Struktura njihovih privreda je zasnovana na uslugama, i to onim uslugama koje podstiču tražnju, pre svega domaću. Dominantni sektori su saobraćaj i telekomunikacije, bankarstvo (finansijsko posredovanje), trgovina na veliko i malo i turizam. Zemljama Zapadnog Balkana je potrebno jačanje industrijskog sektora, odnosno reindustrijalizacija. Iz svih navedenih razloga sasvim je jasno zašto smo novu krizu, izazvanu pandemijom kovida-19, dočekali nespremno i zašto je pad privredne aktivnosti bio još veći nego 2008. godine.

LITERATURA

- [1] Milenković D., Vujović T. (2020), Privredni razvoj i institucionalna tranzicija zemalja Zapadnog Balkana, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Brčko, Volumen 14, Sveska 1
- [2] Milenković D., Milenković I., Radosavljević B. (2017), Na putu ka finansiranju održivog razvoja – iskustva Srbije i Ruske Federacije, *Ecologica*, Vol 24, No 87.
- [3] Milenković, D., Radosavljević (2015), Novi model privrednog razvoja kao faktor unapređenja konkurentnosti srpske privrede, Naučni skup UKSP-IS, Ekonomski fakultet, Priština – Kosovska Mitrovica

- [4] Milenković, D., Milenković, I. (2017), “Doba održivog privrednog razvoja – pouke za zemlje Zapadnog Balkana”, Naučni skup Nauka i praksa poslovnih studija / Međunarodni naučni skup, 15. 09. 2017., Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka,
- [5] Pavlović D.(2016), Mašina za rasipanje para, Beograd, Dan Graf,
- [6] Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj br.17, proleće 2020.godine, Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19, (Zdravstveni sistemi),World Bank Group
- [7] Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj br.17, proleće 2020.godine, Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19,World Bank Group
- [8] Zapadni Balkan u doba globalne pandemije, Policy Brief, april 2020. godine,.

SUMMARY

An unforeseen event of great ramifications, such as the COVID-19 pandemic caused a recession on a previously unthinkable scale and altered the global image of the world. The West Balkan countries entered the crisis unprepared, with unreformed economies, with services (the untradable sector) making up large parts of their economies and with high national debts. This crisis showed countries that it is of utmost significance to have developed industries domestically, low national debt, and a strong public sector (healthcare and education), which was the cornerstone in the battle against the pandemic. Due to the unenviable state of healthcare and frale institutions, emergency measures have been enacted in many of hte West Balkan countries, either officially or de facto. The global pandemic changed the world, including the West Balkan in just a couple of weeks by reinstating the rise of the nation state and rapid deglobalization.